

APROXIMACIÓ A LA LITERATURA CATALANA DE LA FRANJA

Corria l'any 1974 en què un grup de joves del Campell, entre els quals em trobava, escrivíem a *Andalán*, revista de caire nacionalista aragonès, uns articles d'opinió, emprant la llengua catalana com a vehicle d'expressió.

No sé si aquest és o no el punt de partida d'una voluntat de fer de la nostra llengua, el català, un instrument d'ús literari o periodístic normal i normalitzat. El cas és que, a banda d'altres aportacions anteriors, a mi, que vaig contribuir directament a fer que això fóra possible, em toca especialment la fibra íntima quan recordo aquells moments i aquella època.

Al llibret titulat *Punt per agulla*, a cura d'Hèctor Moret, i que és una mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon, se'ns parla d'una colla d'escriptors que empraren el català en textos de creació literària amb anterioritat als anys vuitanta.

Aquesta gent, originària de les terres de parla catalana d'Aragó i que des de dins o des de fora de les quals s'atreví a utilitzar la seua llengua per a expressar en mitjans escrits els seus pensaments, les seues reflexions, poesies o històries, és també l'antecedent i el punt de referència obligat per a poder interpretar correctament el que ha esdevingut una realitat que va augmentant.

Podem destacar, d'entre aquests pioners, Santiago Vidiella (Calaceit, 1860-1929), que amb les seues *Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit* ens endinsa en tot un món viu i acolorit dels costums del seu poble.

Altres noms són: Pere Pach (Roda d'Isàvena, 1862 - Barcelona, 1954), Salvador Miralles (Fraga, 1870 - Terrassa, 1935), Maties Pallarès (Pena-roja, 1873 - Barcelona, 1924), Felipe Lafuerza (Fraga, 1875-1974?), Francesc Giraldots (Maella, 1878?-1945), Pau Gargallo (Maella, 1881 - Reus, 1934), Andrés Calucho (Fraga,

1886-1958), Rogelio Reales (Fraga, 1911 - Panamà, 1966?) i Edmon Vallès (Mequinensa, 1920 - Barcelona, 1980).

Malgrat ésser bastants aquests primers escriptors que, poc o molt, deixaren escrits en la seua llengua, aquesta acció no tingué cap repercussió dins els territoris dels quals eren originaris.

Cal veure que els motius que els impulsaren a fer ús del català en part dels seus textos foren ben variats i diversos i ben segur que no hi havia l'impuls o el desig que el català fóra o acabara sent una llengua al mateix nivell que el castellà dins dels pobles que els veieren nàixer.

De tota manera, cal retre un homenatge a aquesta colla d'erudits que, si més no, trencaren la rutina i la norma d'aleshores i es llançaren a l'aventura d'escriure en una llengua, que tot i ser la pròpia, no gaudia ni de tradició literària ni de prestigi social. Hem de recordar que llavors, i fins fa ben poc i encara en alguns indrets de les nostres comarques, el català era conegut amb el despectiu de *xapurreat*.

Anteriorment a aquests erudits hi havia hagut els escrits i les traduccions de Guillem Nicolau, rector de Maella, dels Siscar de Fraga o dels Calassanç de Peralta; sant Josep de Calassanç ho fa també des de Roma. Però aquesta és una altra història.

El 1983, a l'editorial El Llamp, Joaquim Monclús i Esteban publica el llibre *La Franja de Ponent, avui*, i, també el mateix any i a la mateixa editorial, Miquel Blanc publica el *Refranyer del Matarranya*, que és una petita mostra de saber popular d'aquella comarca.

Joaquim Monclús, en el seu llibre, analitza aspectes varis de la Franja de Ponent i, pel que fa a les publicacions d'escrits o de llibres en català a la Franja, ens en deixa una petita referència. Apunta com a exponents de l'activitat d'escriure en català petites mostres de particularitats locals o comarcals i cita la pastorada de Benavarri de l'any 1980 i escrits apareguts a les revistes *La Voz de la Litera*, *La Voz del Bajo Cinca*, *Punt Tres*, *Queixa*, *Natres* o *Nosotros*.

El llibre de Monclús deixa constància que la presència de llibres catalans a les biblioteques públiques és mínima, gairebé excepcional. Diu el mateix quan parla de diaris o revistes editats fora de la Franja i que poden arribar-hi regularment. Ho resumeix amb uns trenta *Cavall Fort*, algun *Avui* i algun *Canigó*.

El panorama és, com es pot comprovar l'any 1980, prou descoratjador pel que fa a la presència del català en forma escrita a les nostres terres.

No és fins a l'any 1984 que podem parlar d'un veritable inici de l'activitat literària a la Franja. Aquest any la Diputació General d'Aragó, concretament el Departament d'Educació i Cultura, sota el guiatge del seu conseller José R. Bada, fill de la vila de Favara de Matarranya, enceta una col·lecció de llibres en català que es dirà «Pa de Casa», en clara referència al seu primer treball. Santiago Vidiella i Jassà n'és l'autor i comença així la que serà, amb interrupcions, una línia editorial escrita des de dins i pels catalanoparlants de l'Aragó.

Fins al 1986, any del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, la col·lecció «Pa de Casa» publica tres llibres: l'esmentat, de Santiago Vidiella; *Contalles*, de Teresa Claramunt, i la gramàtica de la llengua catalana per a aragonesos de llengua catalana, titulada *La nostra llengua: Gramàtica de la llengua catalana*, de l'autor barceloní Artur Quintana.

El 1986 és un any important per a les nostres terres: el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana crea la comissió territorial d'Aragó, que promou activitats literàries arreu de les nostres comarques i crea també el Premi Guillem Nicolau de novel·la en català. Prèviament (1984), s'havia firmat l'anomenada Declaració de Mequinensa en la qual alcaldes i regidors dels nostres pobles i viles es comprometien a impulsar l'ús de la llengua catalana a tots els àmbits i dins de les respectives poblacions on, fins llavors, la nostra llengua no havia tingut producció escrita.

La novel·la *L'home de França*, de Josep A. Chauvell, guanya el primer Premi Guillem Nicolau. La Diputació General d'Aragó edita l'obra, que és distribuïda per tota la Franja i per les escoles i instituts on ja s'ha començat a ensenyar la nostra llengua de manera optativa, i que malgrat aquest caràcter ha tingut una bona acollida, de manera que augmenta el nombre d'alumnes que segueixen l'aprenentatge del català normatiu.

L'home de França té una bona rebuda, sobretot a la comarca de la Llitera, i fa que, per primera vegada en la seua vida, molta gent llegeixi text en la pròpia llengua.

A partir d'ací podem parlar veritablement d'una expansió sense precedents del català escrit per bona part de les nostres comarques. Anteriorment, l'Ajuntament de Fraga havia publicat l'any 1983 la novel·leta *Mort a l'Almodí*, de Josep Galán i Castany, que va tenir un notable èxit. També l'Ajuntament d'Albelda edità, aquell any 1983, el llibre de Joaquín Carrera *Libro del poeta local*, escrit en català, però amb ortografia castellana.

La col·lecció «Pa de Casa» continua i el 1987 són editats dos volums del malaguanyat poeta de Pena-roja Desideri Lombarte: el primer es titula *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort* i el segon, que és una peça de teatre, duu com a títol *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*.

Aquests llibres, com els anteriors de la col·lecció, passen a les biblioteques dels col·legis i instituts, així com a les municipals. Els pobles de la Franja comencen així a gaudir de literatura catalana escrita per autors de la zona i editada dins del marc administratiu.

El 1987 és un bon any per a l'activitat literària a la Franja; a més dels títols publicats a la col·lecció «Pa de Casa», la Diputació General d'Aragó reedita *L'home de França* i neix la revista *Desperta Ferro*.

El naixement de *Desperta Ferro*, primera revista en català que abraça tot el marc de la Franja, suposa un esdeveniment de gran importància per a la recuperació

de la nostra llengua i per a la difusió de textos d'escriptors, periodistes i articulistes de tot el territori catalanoparlant d'Aragó.

Desperta Ferro és editat per l'Associació dels Consells Locals de la Franja, una associació cultural per a la defensa i promoció de la llengua catalana a la Franja. Aquesta revista, magníficament enquadrada i amb un bon contingut, durarà fins al 1991, havent publicat nou números i havent donat cabuda als escrits dels cada vegada més nombrosos, entusiastes i defensors de la nostra llengua catalana com a vehicle d'expressió literària.

Desperta Ferro, durant els anys que és publicada, conviu amb dues revistes més, editades a les nostres terres. *Batecs*, publicació de l'Institut d'Estudis Fragatins –Afraga– i *Sorollait*, de l'Associació Cultural del Matarranya, vénen a cobrir el panorama de mitjans de comunicació escrits íntegrament en català; la primera és editada a Fraga, i a Calaceit la segona.

És un moment dolç i de gran intensitat per a la difusió de llibres i revistes en català per tots els nostres pobles. Aquest any de 1987 i els que segueixen les biblioteques públiques i les de les escoles i instituts es van omplint de literatura en català, tant d'autors de la mateixa Franja com d'altres d'arreu de l'àrea lingüística.

El *Diccionari general de la llengua catalana* conviu en els prestatges de les nostres biblioteques amb el *Costumari català* de Joan Amades o amb els llibres de Mercè Rodoreda, Salvador Espriu, Pere Calders, Montserrat Roig, per citar alguns dels molts autors que esdevenen clàssics de les col·leccions de llibres en català que, a poc a poc, van tenint un lloc destacat en les biblioteques.

A les escoles, l'ensenyament de la llengua catalana continua a bon ritme i cada any que passa es va incrementant el nombre d'alumnes que estudien la gramàtica de la seua llengua i que, de pas, llegeixen llibres d'escriptors en llengua catalana.

Per aprofitar aquesta avinentesa, l'Associació dels Consells Locals de la Franja crea el Premi *Desperta Ferro*, de literatura infantil, que abraça totes les escoles de la Franja.

Any rere any els nostres escolars envien els seus treballs escrits en català a aquest premi, que s'ha consolidat i ha suposat un al·licient per a la joventut per a llançar-se a fer literatura en la llengua pròpia.

L'Institut d'Estudis Fragatins també té una iniciativa editorial en català i publica regularment llibres d'investigació, assaig o creació, que són distribuïts majoritàriament a Fraga i la seua àrea d'influència.

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca, l'Associació Cultural del Matarranya i l'Associació dels Consells Locals de la Franja, juntament amb Sisall Edicions, publicaren la col·lecció «Quaderns de la Glera», dirigida pel poeta mequinensà Hèctor Moret. Amb onze o dotze títols publicats, aquests petits opuscles aplegaren textos de diversos autors fills de les nostres terres.

Desideri Lombarte, Josep Galán, Lluís Rajadell, Marià López Lacasa, Teresa Jassà, Mercè Ibarz, Carme Alcover, Josep A. Carrévalo, Glòria Francino, Jesús Moncada, Josep. A. Chauvell i Francesc Ricart, entre d'altres, han contribuït amb els seus escrits a aquesta col·lecció, que ha estat editada a Calaceit per Gràfiques del Matarranya.

Les associacions abans esmentades varen publicar també el llibre de Josep Bada *El debat del català a l'Aragó*, que recollia els debats parlamentaris sobre la nostra llengua en el si de les Corts d'Aragó. L'any 1993 es reprèn la col·lecció «Pa de Casa», que havia quedat aturada als llibres de Lombarte. Es publica *Les cançons de la nostra gent*, de Josep Galán, i a la «Colección de Temas Educativos del Departamento de Cultura y Educación», Mario Sasot Escuer, de Saidí, publica *l'Antologia i guia didàctica d'autors de l'Aragó catalanòfon*. Així s'escriu a la Franja, on s'analitza l'obra de Josep A. Chauvell, Anton Abad, Desideri Lombarte, Hèctor Moret i Jesús Moncada. L'any 1996, Mario Sasot guanya el Premi Guillem Nicolau i continua així la col·lecció que aquest any de 1997 s'incrementarà amb l'obra del poeta de la Feixneda Juli Micolau, amb un «manoll» de poemes.

Amb algun oblit, que si hi és lamento, aquest són els llibres, revistes i escrits que s'han publicat dins de la nostra demarcació administrativa i per autors, la majoria, de les nostres terres. Però la literatura catalana de la Franja de Ponent ha donat, dóna i donarà molt més de si.

Jesús Moncada (Mequinensa, 1941), resident a Barcelona, publica a l'editorial La Magrana l'any 1988 el seu gran llibre *Camí de sirga*, que és llegit per molta de la nostra gent. Aquesta novel·la, que ha estat traduïda a moltes llengües, va servir també perquè molts dels que no havien llegit mai un text en català es deixessin seduir per la meravellosa prosa de Moncada, s'iniciessin en un text escrit en català i perdessin la por de no comprendre'l.

Aquest mateix any de 1988, el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya compra vuit-cents exemplars del llibre de contes *Bo per a contar*, de Josep A. Chauvell, editat per l'editorial Sirius, que són distribuïts per les escoles i instituts de la Franja i esdevé un llibre de text per als alumnes que aprenen la gramàtica catalana.

Altres autors de la Franja, o en relació amb aquesta, residents lluny d'ella, hi han aportat i hi aporten els seus llibres que, editats fora, són també distribuïts per les llibreries i punts de venda dels nostres pobles.

Hem de citar Hèctor Moret, poeta mequinensà, que a més dels seus llibres *Parella de negres*, *Pentagrama*, *Al cul del sac hi trobaren les porqueres*, entre d'altres, ha contribuït als reculls *Lo molinar* i *El blat colrat*. Mercè Ibarz, de Saidí, que després de *La terra retirada*, publicada en dues editorials, ha escrit la novel·la *La palmera de blat*, sempre amb les referències pròpies de la seua vila natal.

Artur Quintana, tot i que és fill de Barcelona, ha dedicat la seua obra a les nostres terres i, a més de *La nostra llengua: Gramàtica de la llengua catalana*, ha publicat a Curial Edicions el llibre *El català a l'Aragó*, a més de molts articles a la premsa, de clara referència a les contrades de la Franja. Cal destacar també les valuoses aportacions sobre els nostres parlars del lingüista Ramon Sistac, de Camporrells.

Joaquim Monclús, calaceità, resident a Barcelona, gran defensor i impulsor de la nostra cultura, que ha publicat els llibres *La Franja de Ponent, avui i Calaceit, una vila entre fronteres*, entre nombrosos escrits i articles sobre les nostres qüestions principals: llengua, límits, diòcesis, etc.

Josep M. Espinàs, de Barcelona, que publicà a La Campana el llibre de viatges *A peu per la Llitera*, de pobra i estreta visió de la nostra realitat, però que tingué el mèrit de fer llegir en català gent que mai no ho hauria fet.

Jaume Carreras, editor de Barcelona, impulsor de l'editorial Sírius, que edità temes de la Franja: *Bo per a contar, Bernat corre món a la Matarranya*, etc. Jaume Pagès, editor, propietari de Pagès Editors, de Lleida, que, junt amb Ramon Badia, director literari de la casa, vénen a cobrir el buit editorial de la Franja. Pagès Editors ha publicat fins ara *La dolça punxada de l'escorpi*, de Joan Pallarès (el Campell, 1957), llibre d'assaig sobre els efectes de l'heroïna, el qual ha estat traduït al castellà en la mateixa editorial i en la col·lecció «Milenio».

En la col·lecció «Guimet» han publicat l'assaig *Franja, frontera i llengua: Conflictives d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, de Josep L. Espluga i Arantxa Capdevila, ambdós del Campell, i a la col·lecció «Lo Marraco», *La flor del ram* de Josep A. Chauvell. Aquest any de 1997, a la col·lecció de teatre «Teatre de Butxaca», *Hereus de la casa cremada*, de Josep A. Chauvell, obra que ha estat representada a Mollerussa en vint ocasions i una al Torricó, per la companyia Teatre Estable de Ponent.

Com podem veure, és prou nombrós el grup d'escriptors i editorials que escampen literatura en català arreu de la Franja. Els lectors són també cada dia més i avancem lents, però segurs, cap a una situació normal i normalitzada de la nostra llengua, de la qual, amb la declaració de cooficialitat per part d'alguns ajuntaments de la comarca de la Llitera, es pot tenir una visió esperançadora.

Si comparem la situació actual amb la de fa deu o dotze anys, el balanç és clarament positiu; però això no vol dir que ja hàgim arribat on anàvem. El camí és llarg i difícil; és del tot necessari que ixquin autors entre la nostra gent. Perquè, encara que en els prestatges dedicats a contenir llibres a les cases particulars podem trobar Quim Monzó, Ferran Torrent, Mercè Rodoreda, Joan Perucho o Salvador Espriu, posem per cas, hom agraeix de veure-hi també Jesús Moncada, Hèctor Moret, Josep Galán, Mercè Ibarz..., gent d'ací, escriptors d'una terra que pateix una marginació secular i que només podrà assolir la normalitat en la mesura que els seus propis fills ho aconseguixin.

D'altra banda, cal que al Principat de Catalunya, al País Valencià i a les Illes Balears, nosaltres, els escriptors de la Franja, puguem gaudir d'un tracte igualitari amb els altres companys de llengua i ploma. La literatura catalana ha de ser això mateix, literatura, i s'ha de mesurar només amb criteris literaris i de qualitat, deixant de banda la procedència de l'autor.

No cal que ningú ens perdoni la vida i ens tracti amorosament perquè som la reserva lingüística més occidental. Que facin la prova i que els escriptors de la Franja siguin atesos i considerats per allò que volen fer llegir als lectors. Estic segur que, tant els que som dins com els que són fora de les nostres comarques, el que desitgem és esdevenir escriptors en llengua catalana i prou; la resta ha de ser judici dels que se submergeixin en els nostres textos.

Estic convençut que, si això arriba a aconseguir-se, haurem eixit guanyant-hi tots i de retruc també la nostra llengua, el català, que amb tota la seua riquesa dialectal, que ha de ser incorporada a la nostra literatura, arribarà, tard o d'hora, a la plenitud que tots desitgem.

JOSEP A. CHAUVELL